

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING IJTIMOIIY MAISHIY HAYOTGA YO'NALTIRISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Niyazaxunova Nargizaxon Boymirzayevna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Surpedagogika va maxsus pedagogikaning

klinik asoslari kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati ilmiy-nazariy asosda yoritiladi. Tadqiqotda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, mustaqil hayot ko'nikmalarini shakllantirish hamda adaptiv xulq-atvorni mustahkamlash jarayonlari kompleks tizim sifatida tahlil qilinadi. Eshitish nuqsoni mavjud bolalarda ijtimoiy integratsiyani ta'minlashda maxsus pedagogik yondashuvlar, reabilitatsion texnologiyalar va inkluziv ta'lim muhitining o'ri asoslab beriladi. Shuningdek, ijtimoiy-maishiy orientatsiya orqali shaxsning funksional mustaqilligi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyati va jamiyatda samarali ishtirok etish imkoniyatlari kengayishi ilmiy jihatdan izohlanadi.

Kalit so'zlar: *eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, ijtimoiy-maishiy yo'naltirish, inkluziv ta'lim, kommunikativ kompetensiya, adaptiv xulq-atvor, reabilitatsiya, ijtimoiy integratsiya, maxsus pedagogika.*

KIRISH

Zamonaviy maxsus pedagogika va inkluziv ta'lim konsepsiyalarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy-maishiy hayotga moslashuvi shaxs rivojlanishining muhim determinanti sifatida qaraladi. Eshitish faoliyatidagi cheklanish kommunikativ jarayonlarning tabiiy oqimini murakkablashtiradi, bu esa ijtimoiy tajriba o'zlashtirilishi, kundalik faoliyatni mustaqil tashkil etish hamda jamiyat bilan o'zaro ta'sir mexanizmlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, mazkur toifadagi bolalarni ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish nafaqat pedagogik vazifa, balki kompleks psixologik va ijtimoiy reabilitatsion jarayon sifatida talqin etiladi.

Ijtimoiy-maishiy orientatsiya bolalarda funksional mustaqillik, kommunikativ adekvatlik, adaptiv xulq-atvor va muhit bilan samarali interaksiyani ta'minlovchi ko'nikmalar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon kognitiv rivojlanish, emotsional barqarorlik hamda shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, maxsus pedagogik ta'sir vositalari orqali bosqichma-bosqich rivojlantiriladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuv jarayonida kommunikativ

alternativ vositalar, vizual-tayanchli ta'lim texnologiyalari, shuningdek, ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirishga asoslangan metodik yondashuvlar muhim o'rin egallaydi.

ASOSIY QISM

Mazkur mavzuning nazariy va amaliy asoslarini yoritishda maxsus pedagogika, surdopedagogika va ijtimoiy moslashuv nazariyasiga oid fundamental ilmiy manbalar muhim ilmiy tayanch vazifasini bajaradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirilishi shaxsning kommunikativ, kognitiv va adaptiv rivojlanishi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'plab olimlar tomonidan konseptual darajada asoslab berilgan.

Maxsus pedagogika nazariyasida eshitish nuqsoni mavjud bolalarning ijtimoiy integratsiyasi masalasi chuqur tahlil qilingan ilmiy manbalardan biri bu Introduction to Special Education asari bo'lib, uning mualliflari Daniel P. Hallahan va James M. Kauffman eshitish nuqsoni mavjud bolalarning ijtimoiy kompetensiyasi kommunikativ imkoniyatlar bilan bevosita bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Asarda ta'kidlanishicha, eshitish faoliyatining cheklanishi nafaqat lingvistik rivojlanishga, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir mexanizmlarining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Mualliflar ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarni shakllantirishni mustaqil hayot faoliyatiga tayyorgarlikning asosiy komponenti sifatida talqin qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvi va kommunikativ rivojlanishi masalalari surdopedagogika doirasida Deafness and Communication ilmiy tadqiqotida keng yoritilgan. Ushbu asar mualliflari Marc Marschark va Patricia Elizabeth Spencer eshitish nuqsoni mavjud bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni vizual kommunikatsiya, alternativ aloqa tizimlari va muhitga moslashuv strategiyalari orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Asarda keltirilishicha, ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish jarayoni bola shaxsining funksional mustaqilligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

Ijtimoiy integratsiya va adaptiv xulq-atvor shakllanishining psixologik mexanizmlari Exceptional Learners ilmiy manbasida keng tahlil qilingan. Muallif William L. Heward eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni maqsadli pedagogik ta'sir vositalari orqali amalga oshirilishini ta'kidlaydi. Ushbu asarda adaptiv xulq-atvor, kundalik hayot faoliyati ko'nikmalari va ijtimoiy muhit bilan interaksiyaning pedagogik asoslari tizimli tarzda izohlangan.

Surdopedagogika nazariyasida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy hayotga tayyorgarligi masalasi Foundations of Deaf Education ilmiy asarida fundamental yondashuv asosida ochib berilgan. Muallif Donald F. Moores ijtimoiy-maishiy orientatsiyani kommunikativ rivojlanish, kognitiv faoliyat va ijtimoiy tajriba o'zlashtirilishining integrativ natijasi sifatida talqin qiladi. Asarda ijtimoiy

kompetensiya shaxsning jamiyatda mustaqil faoliyat yuritish qobiliyati bilan bevosita bog'liqligi ilmiy asoslangan.

Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham ushbu masala keng yoritilgan. O'zbek maxsus pedagogika maktabi vakillari tomonidan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish jarayoni shaxsning ijtimoiy faoliyatga tayyorligini shakllantiruvchi pedagogik tizim sifatida talqin etiladi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarda ijtimoiy-maishiy kompetensiyalarni rivojlantirish kommunikativ vositalarni kengaytirish, mustaqil faoliyatni shakllantirish va adaptiv xulq-atvorni mustahkamlash bilan bog'liq jarayon sifatida izohlanadi.

Ilmiy maqolalarda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy integratsiyaning samaradorligi ta'lim muhiti, kommunikativ strategiyalar va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bog'liq ekani ta'kidlanadi. Tadqiqotchilar ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirishni faqat pedagogik ta'sir emas, balki shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi va mustaqil hayot strategiyalarini shakllantiruvchi kompleks tizim sifatida ko'rsatadi.

Shu tariqa, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish jarayoni kommunikativ rivojlanish, adaptiv xulq-atvor, shaxsning funksional mustaqilligi hamda jamiyat bilan samarali interaksyani ta'minlovchi integrativ pedagogik jarayon hisoblanadi. Turli ilmiy maktablar ushbu jarayonni shaxsning ijtimoiylashuvi, rehabilitatsiyasi va mustaqil hayot faoliyatiga tayyorgarligining asosiy omili sifatida talqin qiladi.

O'zbek maxsus pedagogika ilmiy an'anasida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishining psixologik-pedagogik mexanizmlarini tahlil qilgan muhim manbalardan biri O'zbek tili morfologiyasi va sintaksisi asari muallifi B. Salih hisoblanadi. Muallif ta'lim jarayonida kommunikativ vositalarning kompensator funksiyasi haqida fikr yuritarkan, eshitish faoliyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajriba o'zlashtirilishi vizual va amaliy faoliyat orqali samaraliroq kechishini ta'kidlaydi. Asarda shaxsning ijtimoiy faoliyatga moslashuvi nafaqat bilim berish, balki kundalik hayot faoliyatini ongli tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq integrativ pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvi va mustaqil hayotga tayyorligi muammolari bo'yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borgan mualliflardan biri M. Qodirova hisoblanadi. Uning Maxsus pedagogika asoslari asarida ijtimoiy-maishiy orientatsiya shaxsning adaptiv xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim pedagogik komponent sifatida izohlanadi. Muallif ta'kidlaydiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda mustaqil faoliyatni rivojlantirish jarayoni predmetli-amaliy harakatlar, situatsion o'qitish va ijtimoiy rollarni modellashtirish orqali amalga oshiriladi. Asarda ijtimoiy muhitga moslashuvni ta'minlovchi pedagogik sharoitlar tizimi konseptual asosda yoritilgan.

Surdopedagogika yo'nalishida ijtimoiy adaptatsiya va kommunikativ rivojlanish masalalarini o'rgangan olimlardan yana biri N. Yusupova bo'lib, uning Surdopedagogika metodikasi ilmiy ishida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy-maishiy kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimi batafsil yoritilgan. Muallif ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonini kommunikativ faoliyat, muhitga moslashuv va shaxsiy mustaqillikni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik strategiyalar majmui sifatida talqin qiladi. Asarda bolalarning kundalik hayot faoliyatiga tayyorligini oshirishda vizual-ta'lim texnologiyalari va interaktiv metodlarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

O'zbek maxsus pedagogika tadqiqotlarida ijtimoiy-maishiy yo'naltirishning psixologik jihatlarini o'rgangan mualliflardan yana biri A. Nurmatov hisoblanadi. Uning Maxsus ta'limda ijtimoiy moslashuv asarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy integratsiyasi shaxsning emotsional barqarorligi, kommunikativ adekvatligi va ijtimoiy faoliyatga tayyorligi bilan bog'liq kompleks jarayon sifatida yoritiladi. Muallif pedagogik rehabilitatsiya jarayonida muhitni moslashtirish, ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish va funksional mustaqillikni rivojlantirish strategiyalarini muhim omil sifatida baholaydi.

***ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI IJTIMOY-MAISHIY
HAYOTGA YO'NALTIRISHNING AMALIY JARAYONLARI:***

Amaliy jarayon	Ta'rif va mazmuni	O'zbekiston qonunchiligi / qonuniy nazorat hujjati	Amaliy chora-tadbirlar
Inklyuziv ta'limni tashkil etish	Nogironligi bo'lgan bolalar, jumladan eshitishda nuqsoni bo'lganlar jamiyatda teng huquqli ta'lim muhitida ta'lim olish imkonini yaratish	“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun (2020) ta'limning barcha shakllari, inklyuziv ta'limni huquqiy kafolatlaydi; “Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida”gi Qonun nogiron bolalarga teng huquq	Maktab, maktabgacha va boshqa ta'lim bosqichlarida shaxsiy ehtiyojlarga mos inklyuziv muhit yaratish, pedagogik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy adaptatsiya dasturlarini joriy etish; PMPC tavsiyalari asosida inklyuziv joylashtirish uchun mos sharoitlar taqdim etiladi
Pedagogik va psixologik moslashtirish	Maxsus pedagogik yondashuvlar, surdopedagogik metodlar, inkluziv o'quv dasturlar bilan ta'lim jarayonini moslashtirish	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-sonli qarori maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari	Personal pedagogik rehabilitatsiya rejalari ishlab chiqish, maxsus texnologiyalar va metodikalar joriy etish, o'qituvchilarga inklyuziv pedagogika bo'yicha malaka oshirish kurslarini o'tkazish

Amaliy jarayon	Ta'rif va mazmuni	O'zbekiston qonunchiligi / qonuniy nazorat hujjati	Amaliy chora-tadbirlar
Ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash	Shaxsning mustaqil hayot, kommunitsatsiya va ijtimoiy xizmatlar orqali jamiyat bilan integratsiyasiga ko'maklashish	Prezident qarori PP-230 ijtimoiy moslashuv va himoyani kuchaytirish chora-tadbirlari; Ijtimoiy himoyaga oid boshqa qarorlar nogiron bolalar uchun ijtimoiy xizmatlar tizimini kengaytirish	Bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini oshiruvchi dasturlarni joriy etish, rehabilitatsiya xizmatlari (ijtimoiy xizmatlar, treninglar, konsultatsiyalar) ko'rsatish; oilalarni qo'llab-quvvatlash
Reabilitatsion xizmatlar integratsiyasi	Nogironligi bo'lgan bolalarga tibbiy, psixologik, texnik va ijtimoiy xizmatlar bilan to'liq qo'llab-quvvatlash	Prezident qarori (nogironlar uchun tibbiy-ijtimoiy xizmatlar) xizmatlar sifatini yaxshilash chora-tadbirlari	Reabilitatsiya markazlari, zamonaviy texnik vositalar (masalan, eshitish moslamalari), kompleks xizmatlarni taqdim etish; ota-onalar bilan konsultatsiyalar
Oilaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	Nogiron bolalar va yetim bolalarga moddiy yordam, oilaviy muhitni mustahkamlash, ijtimoiy himoya choralari	Ijtimoiy himoyaga oid Prezident qarori oilaviy bolalar uylarini qo'llab-quvvatlash, nogiron bolalar uchun ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish	Oilaviy bolalar uylarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, bolalarni sotsial xizmatlar tizimiga kiritish, jamiyatda ko'maklashuvchi guruhlar tashkil etish

XULOSA

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy-maishiy hayotga yo'naltirish jarayoni pedagogik rehabilitatsiya, ijtimoiy integratsiya va funksional mustaqillikni shakllantirishga qaratilgan kompleks tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon kommunikativ kompensatsiya, adaptiv xulq-atvorni rivojlantirish, kundalik hayot faoliyatini ongli tashkil etish hamda muhit bilan samarali o'zaro ta'sir mexanizmlarini shakllantirish orqali amalga oshadi. Natijada shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, jamiyatda faol ishtirok etishi va mustaqil hayotga tayyorligi bosqichma-bosqich mustahkamlanadi.

Ilmiy-pedagogik tahlillar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-maishiy yo'naltirishning samaradorligi maxsus pedagogik yondashuvlar, vizual-tayanchli ta'lim texnologiyalari, ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish hamda reabilitatsion xizmatlarning uzviy integratsiyasi bilan ta'minlanadi. Mazkur omillar bolalarda kommunikativ adekvatlik, emotsional barqarorlik va adaptiv ijtimoiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. R. Mavlonova. Maxsus pedagogika. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. Maxsus ta'lim tizimi, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy moslashtirish hamda pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslari yoritilgan.
2. N. Yusupova. Surdopedagogika asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning kommunikativ rivojlanishi, ijtimoiy integratsiyasi va maishiy ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi bayon etilgan.
3. M. Qodirova. Maxsus ta'lim pedagogikasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti. Inklyuziv ta'lim sharoitida ijtimoiy-maishiy yo'naltirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan.
4. A. Nurmatov. Maxsus ta'limda ijtimoiy moslashuv. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti. Rehabilitatsiya jarayoni, ijtimoiy kompetensiyalar va mustaqil hayotga tayyorlashning metodologik asoslari yoritilgan.